ع. توقای.

ایسمده قالغانلار

«بالالار کوڭلی»

۳ نچی توب

۲۸ - ۲۹ نچی کیتاب

Т. С. С. Р.

Книгоиздательство „МААРИФ“ Казань.

2-я Государственная типография 1921 г.

ناشری

«معارف» شیرکه‌تی

قازان ۱۹۲۱ نچی یل.

ئیسمده قالغانلار، [1])

I

مینم آتام موخەممەد عاریف، قوشلاوچ آولندا موحەممەد عەلیم ئیبسملی موللانك اوغلی بولب، ١٤-١٥ یەشلەرندە قشقار مەدرەسەسنە کیتب، آندا خەتمی-کوتب قلرغا ١) عەدەتدە نیچە یل کیرەك بولغان بولسا، شونچە قەدەر طورب قارت آتاسی تریك وافتدوق آولیمز قوشلاوچقا قایتب، موللا بولغان. موللا بولغاچدا ئویلەنب جەماعەتی بلەن بر نیچەگنە یللار تورغاچ، جەماعەتی وافات بولب، بر ئیر وەبر قز بالاسی قالغان.

موندان سوڭ آتام ئیکنچی مەرتەبە ئویلەنب ئوچیلی آولننك زینەتوللا حەضرەتنك مەمدودە ئیبسملی قزن (مینم آنامنی) آلغان. آتام بلەن بر یل یارم قەدەر تورغاچ، برنچی بالا بولب مین دونیاغا کیلگەنمن.

مینم توغانما ٥ آی ئوتکەچ، آتام آزغنا وافت آورغاندا وافات بولغان.

تول قالغان آنا یاندا مین بر نیچە وافت تورغاچ، آنام مینی آولمزداغی شەریفە ئیبسملی بر یارلی قارچققا وافتچا آصرارغا بیرب قالدرب، ئوزی صامنا آولنك موللاسنا گیبەوگە چققان.

بو وافت آتامنك آ... اناسی (بابای وەئەبی) کوبدەن وافات

١) تلی وەئیملاسی، یادلرغا آگلاوچیگلەرەك بولسن ئوچن بر آز ئوزگەرتلدی.

بولب. آولدا باشقا توغانلارم بولماغانلقدان، مېن بو قارچوق يۈرتندا يەدرسز، آرتق بر بالا بولغانمن. اول مېنى بيلگنلى تەربيەلەمەگەن، تەربيەلەو توگل، يەش بالالار ئۈچۈن ئېبك كېرەك بولغان آچق يۈزنىدە كورسەتمەگەن. مېن ئۆزم اول قارچقدا ئۆتكەن زاماننڭ نيچكلنگن بلمېم. اول واقت مېن ئېبكنى - ئېبكنى بارم بەشدەگنە بولغانمن، ديب اويليم.

حاضر آولدا مېنم صەبى چاغمنى گورگەن قارچوق وەقەنلار، مېنى آسراغان قارچقنڭ مېنى بيك ناچار قارقاغانلقنى ئۆز ئەمەدەسى بلىلەر.

مېن قش كۈنلەرندە تۈنلە بالان آياق، گولمەكچەن كۆينچە تشقا چقام ئېكەن دە، بر آزدان ئۆيگە گرمەكچى بولب، ئېشككە كيلەم ئېكەن، قش كۈننى آول ازبالارننڭ ئېشكلەرن آچو، بالاغا توگل هاقتنى ئۆمر كشنلەرگەدە مەشەققەت وەكۈچ بولغانلقدان، طەبيعى مېن ئېشكنى آچا آلمېم وە ئېشك تۈبندە آياقلارم يۈزغا يابشب قانقانچا كۆتب تۇرام ئېكەن. قارچق ئېسە ئۆزننڭ: «قادالماس ئەللى كيلمشەك!» ديگەن شەفقەتلى سۆزلەرى بلەن مېنى ئۆزى تلەگەن واقتدا اورنشا، - اورەشا كرتە ئېكەن. اول قارچق ئولگەن ئېبندى؛ الله آكار رەحمەت ئېتسون.

مېن بو قارچقدا تورغان آرامدا آتامدا تگى مولّاغا ئۆزلەشب جيتكەن بولرغا كېرەك، اول واقت مېنى ئۆزى بانتنا هاسناغا آلدررغا آتلار جيبەرتكەن. مېنى بو آتلا هاسناغا آلب كيتكەنلەر.

خەبر، آلب كيتكەنلەرگنە توگل، شول آتقا اوتترب كيتكەن مينوتلاردا ميندە: بالا بولسام دا، گوگل گوتەرلب كيتكەن مې، تيدەتدر، مېن حاضردەدە، آتدا اوتترب هاسناغا بارغاننى ئۆزمنى بر كيك وەراحەت عالەمدە ١) عيس ئېتكەننى، بولدا بارغاندا كوز آلدمدا ئەللە نيندى نورلار اويناغانن اوتشاغان هيكللى بولام.

هاسناغا بارب جيتكەنمن. نيچك، نى رەوش باردم، مېنى كملەر

قارشىلادى، آنسى بلمىم؛ لاكىن ئوگى ئەتىيىمنىڭ مېنى سۆيۈدى، مىڭا چەي باندا كەرەزلر، بالنى آق كومەچكە ياقب بېرەردى، مېنىم شوندا قىۋانغانلارىم بېنىش مىنوتلىق تۆش شيكللى گنە ئەلىدە بولسا خاطىرمدە.

لاكىن بو رەھەت بىك ئۇزاققا بارماغان، مېنىم آنام بو موللادا بىر يل قەدەرى مى، كوبمىدر، تۇرغاچ، بلمىم، نىندى آورودانىدر، وافات بولغان.

«بولغان» «بولغانىمن» «مېنى شولاى ئېيتكەنلەر» دىب يازوومنى، بىلگىنلى، اول بەشدە گى صەبىلارنىڭ خاطىرلەرىندە، بېك تەئثىرلى بولماما سېرەك دەقيقەلەر ١) گنە قالغانلغندان در، دىب اويلىم.

ئەنكەمنىڭ جنازاسى كوتەرىب، آلب كېتكەنلەرىدە سېزگەچ، يالاڭ آياق، يالاڭ باش ھالدە، قايقا آستىندان ئوكۇرىب يلى - يلى يوگورب چقب، «ئەنكەمنى قايتارىڭز، ئەنكەمنى بېرىڭز!» دىب شافتىلىقنا چىر، مەيت گونەرو چلەردەن قالمى بارغانىمنى حاضردە ھەترلىم.

ئەنى دە ئولگەچ مىن يوتنلەى يەتيم بولب جيتكەنگە مىن بو ساماننا موللانى ئۇيىنەدە سيماقانغا، اول موللا مېنى ئۇچىلى آولندانى آنامنىڭ آتاسى بولغان بابايغا قايتارب بېرگەن. مېنىم انامنىڭ آناسى بولغان ئوز ئەبىيم، ئەنى قز چاقدوق ئولگەن بولغانغا، بابای، قايسى موللادا ندر تول قالغان بر خاتننى آكار ئېيەرب كېلگەن آلنى بالاسى بلەن آلغان بولغان.

ئۇچيلى قەريەسى (ئېسمندەن دەمەعلوم) بېك ئچكندە وەيارلى بو آول بولغانغا، شونىڭ ئوستندە مىن يەتيم قالغان يللاردا اول يافلاردا قاتى آچلق بولغانغا، بابايىنىڭ گون كورمىشى ىيك ناچار بولغان. مىنه شول يارلى، وەشونىڭ ئوستندە ئەلە نيچە آوزلى بولغان عائلە ئچندە مىن يەتيم بالا بولب كرگەنمن.

---

١) مينوتلار.

ئۆگى ئەبىنىڭ ئالتى كۆگەرچىنلىرى ١) ئۈچۈندە مېن بىر چەوكە جوۋاغانغا، مېنى بىلاسام يوۋاتوچى، ئۈيركەلەنىم دېسەم، ھۆيۈچى، ئاشىسام ئىچەسەم گېلسە، قىزغانوچى بىردە بولماغان، مېنى ئۈتكەنلەردە تۆرتكەنلەر.

بۇ ئائىلە ئۈچۈندە پەقىرلىك ھول دەرەجەگە چېتكەن بولۇرغا كېرەككى، مېن ھاضىردە بولسا، بابانىڭ كورشى بايىراق ئاۋللاردان ئۈيكمەك صىنقلارنى تالەپ ئالىپ قايتقانى ئىسمدە تۆتامىن. شول رەوشچە كۆنلەر ئۆتكەن، مېن موندا تۆرغاندا چەچەك بىلەن دە ئاورغانمىن، باشقا ئەلى نىيندى خەستەلىكلەردە ئاورگەنمىن، تەمام ضەعىفلەنگەنمىن.

بۇ ئائىلەدە ھەممەمى (بىر جېتىپ گېلە تۆرغان ساجىدە ئىسىملى قىزدان باشقاسى) مېنىم ئاورۋىغا: «ئىچماسام چەنچلسە، بىر تاماق كېمر ئېيدى» دېپ كىنە قاراغانلار.

مېن ئەلى ئايىرىپ كېتكەنىم ساجىدە ئاپانىڭ ئۆگى ئەبىسىدەن بەشىرىپ كىنە مېنى بوۋاتقانى ۋەھم يەتكەنى، ئەبى كىلە باشلاغاچدا مېنىم بىلەن ئىشى بوق كىشى شىكللى ئۆزىنە ئىيكىنچى قىيافەت بېرگەنى، ساماڭ خەترىمدە ساقلىيم. مۆنە شول ۋاقتىدان بېرلى اول آپا مېنىم كوڭلىمە فەرىشتە بولىپ اوترغاندا قالغان. كۆڭلىم آنى اويلى باشلادىسە، حاضر كوزىمە آپپاق صاف بىر فەرىشتە كورىنە.

نى كورسەمدە كورگەنمىن، نى بولسادا بولغان، ھەر نىچۈك مېن بۇ ئائىلەگە سىيماغانمىن. بىر كۆننى بابانى ئۆگى ئەبىنىڭ كيكەشى بىلەن بولۇرغا كېرەك، ئاولىمزدان قازانغا بارا تۆرغان بىر بەمشككە مېنى اوترتىپ قازانغا اوزاتقان. بەمشك قازانغا كېلىپ جېتكەچ (بزنىڭ اول قازاندان ٦٠ قىنا چاقرىم) پچەن بازارندا: «آمرارغا بالا بېرەم، كم آلا؟» دېپ قچقرىپ يۆرگەندە، خەلق آراسندان بىر كىشى چىغىپ مېنى بەمشكدەن آلغان. اول مېنى مۆددەتسز بىر آمراو بالا ئىتىپ

١) ئۆز بالالارى.

ئۆيمنه آلب قايتقان. مين مونده تورغانمنى بارنى بومق كوز بلەن گنه گورگەن شيكللى بولام.

بر واقت ئەلله نيندى آورودان كوزم آورغان واقتدا، مينى بر قارچقا آلب بارغانلارن، اول مينم كوزگه شيكەر سالغانى، ئوزمنڭ سالدرتماسقا آزابلانغانمنى، تارتشقانمنى بلەم.

بو باقا آنا ـ آنامنڭ حالندەن بر آز بازب گينيم ئەلى.

ميڭا ئەتى بولغانى موحەممەد وەلى ئيسەملى بولب، ئەنى بولغانى ەەزيزە ئيسەملى ئيدى. تورولارى باقا بيستەدە ئيدى. ئەتى تالچوقدا ماتوئينه ئيدى.مى، ئەلله تيرنچى ئيدى.مى مونده، آنسن باخشى بلميم. ئەنى بردە آرمى ـ تالمى بابلارغا كەلەپوش ئشلەب چغارا ئيدى.

ئەنى پچەن بازارنا كەلەپوش چغارغاندا، باقى بر حزمەت بلەن بابلارنڭ ئويمنه بارغاندا قاى بر واقت مينى دە ئيەرتب بارغالى ئيدى. مين بابلار بورت ئچنڭ ماتورلغن، ئبدەندەن توشەمگه قدر تورغان زور كوزگلەرن، چبركەو كبى موغا تورغان سەعتلەرن وەساندق قەدەر زور آرگانلارن كورب، بولارنى اوجماخدا تورالار، ديب اويلى ئيدم. بر واقت مولاى بابلارغا بارغاندا ئيشك آلدندا ئەلله نيندى زبنەتلى وە آلتنلى توبرئغن توباشقا قارمى بالتراتب بورگەن تاوسنى كورب بيگرەك دە سوقلانغان ئيدم.

بو آنا ـ آنام ئيكئسى دە ئش كشەلەرى بولغانغا مونده ميڭا آچ تورورغا توغرى كيلمى ئيدى.

قاى چاقدا ئەنى بلەن تاش ـ آياق بازارنا ١) بارب، آنداغى اوينچق بازارلارنا قرنعب، وساماگانلاردا شادلانب ـ شادلانب آغاچ آتلارغا آتلانغان مالابلارنى قاراب كونلەشب تورا ئيدم. مين دە آتلانر ئيدم، آقچام يوق. ئەنيدەن سورارغا قورقام، اول ئوزى بلب بيرمى ئيدى. شولاى ئيتب، مين كشى رەحەتنەنگنه قرنعب قايتا ئيدم.

١) قازاندا قازانكا سووى بويندا ياز كوننده بولا تورغان يەرمنكه.

- اندان سۇڭ چەي كۇنى، ئېكى بيسنە آراسنداغى بەشلى ئولەن ئۇستندە مالايلار بلەن قاز بۇنلارى قووب يۇرگەنمنى، آرغاچ خان مەسجدنە ١) بونەلب باتب چيرەمدە يال ئيتكەنمنى بردە ئونتمىم.

مين بو آنا - آنامدا ئېكى بلەن، گومبدر تورغاچ، ئەتىدە، ئەنىدە، ئېكيۇسى بر يۇلى آورى باشلاغانلار. آلار ئوزلەرىنڭ ئولەچەكلەرندەن قورقب: «بز ئولسەك بو بالا كم قولىنا قالا،ئيچماسام آولىنا قايتاربىق» ديب، نگى مينى قازانغا كيترگەن يەمشكنى تابب، مينى يەنەدەن آڭا اوترتب ئوچيلى آولىنا جيبەرگەنلەر.

ئېندى مېندەن مەڭگىلككە قوتلدق، ديب اويلاغان بوعائلەنڭ مينى نيچك قارشى آلغانلقلارن اويلاب بلرگە مۇمكين. مين قايتب، بر آز تورغاچدا، ئەبى بلەن باباى ئېندى مينى شەھەرگە جيبەرودەن ئۇميد كيسب، قايدا بولسادا، بر چيت آولغا آسرارغا بيررگە اويلاشقانلار.

بولار ئوچيلىگە كيلگەن هەر بر چيت آول كشىسنە ئوزلەرنە آسرارغا بيررگە بربەتيم بالا بارلغن سۇيلەگەنلەر. شولاى مەشەققەتلەنە تورغاچ، قرلاى ئېسملى بزدەن جيدى گنە چاقرم آولدان سەعدى ئېسملى بر ئېر - بالاسز كشى كيلب مينى ئوزىنە آلب كيتكەن.

بو اورندان باشلاب، ملورمنشمنى ئوزمدەن حيكايە ئيتونى كوڭلم ھەقلى تابقانغا، «بولغان» نى «بولدى»غا «يۇرگەنمن» نى «يۇردم» گە آلماشترام.

II

بابابلار ئوبندەن چغب سەعدى آبزينڭ آرباسىنا اوترودم. باباى بلەن ئەبى (سەعدى آبزيدان ياخشىسنىمىنا بولرغا كيرەك) مينى

---

١) قازاندا خانلار زامانالرندان قالغان مانارا.

اۇزاتۇرغا چقدىلار. مېنىم كىنومنى قزق كورگەن بالالار آياقلى مالايلاردا آربا تىرەمەندە بۇ گرگەلەت يۇر بلەر ئېدى.

آربا قوزغالدى. سەمەدى آبزى بلەن بز بەنەشە اوتۇرب كېتدك. اول بولدا مېڭا: «منە حاضر قرلايغا قايتب جېتەبز، آندا ئەنىيىڭ قارىغى چقب كۆتب تۇرا تۇرغاندر، الله بۇيرسا، بزدە قاتق، سۈت. ئېپى كوب، تلەگەنچە آشارمىك» دېب مېڭا بارب جېتوگە ئېكى - ئۈچ كنە چاقرم قالغان بەحتلەر بلەن مېنى يوواتب بارا ئېدى. مېن دە آچق يۈزلەرنى بىك كۆبدەن كورمەگەنگە ئۈچۈندەن بىك شادلانا ئېدم.

بو وقت جەينىڭ ماتور چاقلارى بولغانغا، تىرە - ياقداغى بەشل چىرەملەر وە اورمانلار، آرتق ئىسسى بولمىچا ئۈزىنىڭ نورلارى بلەن سۈيب كنە تۇرغان قۇياش ئېكىنچى ياقدان تاغى رەحەتلەندرەلەر ئېدى.

بارا تۇرغاچ قرلايغادا يارب جېتدك. سەعدى آبزىنىڭ يورتى باسمو قابقاسندان كرگەچ كوب براق تۇگل ئېكەن، آزغنە بارغاچ تۇيماسى جېتەندەن بولغان تەبەنەك كنە، مالام تۇبەلى بر ئۆيگە تۇقتادق.

بولدا سەمەدى آبزى ئەينكەنچە چندان دا ئەنىيم قارىغى چققان ئېكەن، اول تابقانى آچدى؛ مېنى آچق يۈز بلەن قارىغى آلب، آربادان كۆتەرب تۇشرب ئۆيگەدە آلب كردى.

تشداغى ئېشلەرن قاراشدرغالاغاچ، آتنى، تۇوارغاچ ئەتى دە ئۆيگە كردى. كرگەچ دە ئەنىگە قاراب «خانم! بار بالاغا قاتق بلەن ئېپى كېتۈرب بېر» دېدى. ئەنى دە، شول مېنوتداوق بازدان قاتق آلب منب، مېڭا زورغنا ئېكمەك تلمنىڭ يارتىسن تۇتدردى. مېن ئېسە قازاندان قايتقاندان بيرلى، يونلەب آش يۈزن كورمەگەنگە گورە، بىك آشيقسم گېلب ئېكمەك بلەن قاتقنى يالت ئېتدردم.

تاماق تۇيغاچ، ئەنيدەن سوراب اورامغا چقدم. مېن آندا چقب، آدەمدان قورقب آرتما قارى - قارى غنا بارادر ئېدم. منە بر زامان تىرە - ياقمنى ئەللە قايدان كېلب چققان آول مالايلارى سارب آلدىلار.

آلار هەر كۈن آولنك بر باشندان بر باشىنا يۈگۈرب يۈرب دە بو كۈنگە قەدەر مېنى كورمەگەنگە، آندان ـ ئۆك مېنم ئۈستمدە قازاندان كيب قاينقان قايولى سيتسە كولمەكـ، باشمدادا مېنى ئۈچيلى گەكيرى جيبەرر آلدندان ئەنىنك مەڭا سافنمالق بولسن ديب، ئۆرلى ئۆسلى مەنقەلەردەن قوراملاب ياساغان كەلەپوشنى بولغانغا، بو قرلاى مالايلارى مېڭا بيك عەجەبلەنب قاربلار ئېدى. مالايلار قاراب تۆردىلار، تۆردىلاردا تارالدىلار. مېن بوگۈن آلارغا قاتنشا آلمادم. ئۆيگە كرب كېتدم.

ئۆيگە قايتب كرسەم: آندا ـ ئېكى سېنكەن قز كوردم. بايـا قانق آشاغاندا آلارنى كورمەگەن ئېدم. بۆلارنك برسى تازاغنا گەودەلى، قزل يۆزلى، كوك گۈزلى، ئېكنچىسى آرقنا، سارى يۈزلى گنە قولتغندا آغاچ تاياقلارى بار، آقساق بر قز ئېدى. ئەنى مېڭا: «منـە بۆلار آپابلارك: برسى ساجيدە آپاك، برسى صابرە آپاك؛ كورش» ديگەچ، مېن ئەكرن گنە بارب قولىنى سوزدم. بۆلار سەعدى آبزينك قزلارى بولب، آقساغى ساجيدە آتلى ئېكەن. شۇلاى ئېتب، مېن مۇندا ياخشى غنا تۆرا باشلادم. آول مالايلارى بلەن دە تانشدم.

سەعدى آبزينك بولدا ئەيتكەنچە، مۇندا قانق ـ سۆت كوب، شولايوق بەرەنگەدە مۇختاجلق بوق ئېدى. مېن بارب، بر آيەمن آرتغراق مېن تۆرغاچ اوراق واقتى جيتدى. ئەتى، ئەنى وە ئېكى آپاى اوراققا كيتە باشلادىلار.

مېن ئېسە اوراققا بارمى ئېدم. ئېيدەش مالايلار بلەن كون بويى آول بويندا يۈگرە وەبۆلنقلاردا آوى ئېدم. ئەگەر كۈندزگى واقت اوين آراسندا قارنم آچسا، تېزگنە ئۆيگە قايتب، جانتەرەزەدەن گنە ئۆيگە كرب. ئەنينك مېنم ئۆلشكە قالدرغان بر جام ـ آياق بەرەنگەسى بلەن بر تلم ئېكمەگن آشى ئېدم. آلار ئەبەت (كۈندزگى آش)دان سۆك ئېشكنى بيكلەسەلەردە مېنم آشارغا قايناممنى بلب، جانتەرەزەنى ئچدەن بيكلەمى كيتەلەر ئېدى.

اوراق واقتندا بوتن خەلق هەممەسی ئشکە کیتب، آولدائشکە بارامافان قارچقلاردان باشقا، هیچ کم دە قالمافانلقدان، بز بافچالاردافی بەشل سوغانلار باشئنا بردە کەجەدەن کیم بەلا بولمیدر ئیدك. ئەگەر ئۆی سافلاوچی قارچقلار گورسەلەر، بز تیز تیزگنە کیرتەدەن سیکئرب قاچادر ئیدك. مسکننك اۇرئشب، تشن قسب قالودان باشقاقولندان بر ئش دە کیلمیدر ئیدی.

ئەگەر اوبنی تۆرفاچ تیولەسەك، حاضر ئۆز ئیزنك اندر آرتندافی کچکنەگنە ئینشکە تۆشب، شوندان ئەلله قیچەشەر سەعەت چقمیچا قۆینب، کولمەك ـ اشتانلار بلەن واق بـالقلار سۆزب یـاتـا ئیدك. کوکللی چاقلار!

بر واقت شولای اوبنـاب یورگەنـدەن سوك کیچ بـلەن ئۆیـگە قایتسام، ئۆی ئچندەهەممە کشەنی گوکللسز وەکەیفسز کوردم. بونیلەن ئیکەن؟ دیب اوبلاب تۆرغاچ، صابیرە آپانك ئیدەندەن مەکنـگەنی ترفان شیکللی یۆکئرووین وقابا بارب بەرلـگەنندە بلەون هەم کوزلەری ئەلله نیندی قۆت اۇچقچ بولب آنابغانن گورگەچ، آنـك اوراقـدان «جنلەنب» آورب قایتقانن بلدم.

اول کوننی ئۆیدە گنلەر برسیدە یوقلامی ئوتکەردیلەر. مین گنە بیك یوقم کیلـگەچ تشداغی آرباغا چغب یوقلادم.

ئیرتەبلەن تاك سزلب کیلـگەندە قولاغما:

«صابیرە آپاك وافات بولدی: سین یوقلاب یاتاسڭ. طور، طور!» دیگەن بر تاوش کیلـگەچ، کوزمنی آچب قاراسام، قارشمدا ئەنی تورا ئیدی.

بو، بیلـگلی میکادا هادی خەبەر تۆگل ـ یوقی تەملی بولسادا، سیکئرب تۆردم.

شول کوننی صابیرە آپانی جیرلەدئلەر. آی جیرلەب بر نیچـە کون ئوتکەچ ئەنینك ئەتیگە:

«مەنە، ئۇكسىز بالا آسراشنىڭ، آوزىڭ-بۇرنىڭ قان ئىنەر، ئۇكسىز بۇزاو آسراشنىڭ، آوزىڭ-بۇرنىڭ ماي ئىنەر، شول مىندى اول. شونىڭ شۇ مالىڭدان بولدى ئىندى بو!» دىب سۆيلەگەنىن ئىشتكەلى باشلادىم. آندان سوڭ تاي چاقلاردا ئەنىنىڭ، يە قويغان يۇمۇشىن تىڭلاماسام، يە جىرىننە جىبەكرمى ئىشلەمەم، شول سوزنى ئەيتكەلى تۇرغان ئىدى.

ئەنى بىلەن بز، بىك تاتو ئىدك. اول، بردە مىڭا تانى سوز ئەيتمەس ئىدى. بر واقت مىنىم قازاندان كىيب قاينقان كولمەك-اشتانلارىم، چىنىك-كەوشلەرىم، كازاكىيلەرىم توزغاچ، ئەنى ئۇز ئۇزنىڭ مىن كيامەسەن بر يل ئىلك ئولگەن اوغلنىڭ كوك كىندر-كولمەكى بلەن، بىشمەتىن مىڭا بىرمەكچى بولدى. شوندا ئەنى: «مىن ئوز اوغلمنىڭ توسى ئىنىب، قالغان كىيەلەرنى كىشىگە بىرر حالم يوق» دىب بىك اوزاق تارتقالاشدى.

آخردا ئەنى: «يە، خانىملانما ئەلى بوقىقا، ئوزگەدەن توغان بالا توگل، دىب ئەللە آنى شر بالانغاچ يۇرترمەكمى؟» دىب، كىيمەلەرنى گۆچلەب دىبرلك مىڭا آلب كىدرتدى.

III

شولاي ئىنب، اوراق يتدى، كوز جىتدى. آشلقلار ئىشىن بتىرگەچ، باقچالاردا چقب بەرەنگى قازرغا واقت جىتدى. بو بەرەنگى قازوو واقتندا مىڭا اوراق واقتنداغى كبى اويناب يۇررگە توغرى كىلمەدى: مىنى قازب چقارغان بەرەنگلەرنى قاپچققا توتترغا قوشدىلار. مىن دە ئوز خزمەتمنى ياخشى ئىنا ئىشلەدم. بو واقت كوز كوننىڭ سالقىن واقتلارى بولسادا مىن يالان آياق ئىدم، آياقلارم توڭغانغا، مىن آلارنى بالچققا كومب اوتترا ئىدم. بر واقت شولاي آياقنى بالچققا كومب بەرەنگى

چوبلەگەن چاغمدا، تىگى بەرەنگى قازوچى آنساق ماجىدە آپاي باكۈلش مىنىم آپاققا تىمر گۈرەك بلەن چاپدى. آپاق شاققى تىرەن جەراھەتلەندى. مىن اورنمدان سىكرىب تۇرب، بىر آز چىتكە بارىب اونىرىب بلادىمدا، جەراھەتكە بالچىق سىبىب تاغىن خزمەتىمەدەوام ئېتىم. لاكىن بو يولى آپاقلار، نى قەدەر تۈكسالاردا بالچىقنا كومەرگەنىرقىم؛

موني نى ئۈچن يازدك؟ دىيرلەر.

نى ئۈچىن يازىم؟ شول واقتدا آپاغىم بىك آورتقانىغا، وەھاضردە آپاقدا شول جەراھەتنىڭ ئىزى بولغانىغا، تۆتدەمدا يازدىم.

بارا تۇرغاچ باقچا ئىشلەرى دە بىتدى.

بىر گوننى كىچ بلەن، ئەتى بلەن ئەنى ئۈيرتەگە ئۈيرتۈك مىنى آبستابغا اوقرغا ئېلتەچەكلەرن مىڭا مەعلوم ئېتدىلەر.

تاڭ آتدى، قۇياش چقماس بۇرن اوق تۇرب چەي ئچدك.

جەبنى جىيشترغاچ، ئەر مىنى قولمدان جىتەكلەدى دە ئوزنبزدەن بىش - آلتى‌قنا آدوم بولغان قەتجىرەمان حەضرەت ئۈيىنە آلب باردى.

آندا بارب كوردك. مىنى اوقتاچاق آبستاي قولىنا چبق تۇتب اوترغان، آنىڭ تىرە - ياقىدا مىنم يەشمدەگى كچكنە قز باللار كوب بولغان كبى شاقتى جىتب گېلە تۇرغان قزلاردا بار ئېدى. آلار آراسىندا بۇداي آراسىنداغى بۇر چاقلار كبى بر نىچە مىنم شىكللى ئېر باللاردا بار ئېدى.

ئەنى، ئېك ئلك ئېكى بوتن ئېكمەك بلەن بر تىين مى، ئېكى تىين مى آنچاسىن آبستابغا تۇتدرغاچ، آلاردا، بوتن شەكردلەر دە بىك اوزاق دۇغا قىلدق. ئەنى مىنى تابشرب ئۆزى كىتكەچ، مىن قزلار بلەن بىرگە «ئەلب، بى، تى، ثى»نى بر نىچە كون تاقماقلاغاچ، مىڭا ئېمان شەرطدا تۇتدردىلار. بو ئېمان شەرطى نىڭ ئېچىدەگى بلەن سورەسى مىڭا قىش بويىنا جىتدى بوغاي. مىن بو قىشدا ھامان شول نسقانىنا ئېمان شەرط تىبرەسىندە ئەيلەنودەن اوزا آلمادم. بارى ئېمان شەرط بتىرو گەقىشنى

ئیلیب، بر واقت آبستای ئۆیده یوق واقتدا قای بر شابان قزلارنڭ: «که‌لیمه‌تن طه‌بیبه‌تن، بزنڭ ئه‌نی بای قانن، ئیزووی تولی ته‌نکه، بورنی تولی...» دیگه‌ن سوزله‌رن ئیشتدم.

ئیشیتمه‌گه‌ن سوز وه کورلمه‌گه‌ن نه‌رسه‌هه‌ر برسی عیلم بولغانلقدان، طه‌بیعی مین ده، بو سوزنی یاراتیب ایتب آلدم. هه‌م شونی ئوزمده‌ن نادان مالابلار قارشندا ته‌کرارلاب، آلارنی کولدرب یورر بولدم.

IV

بو، قرلایداغی برنچی قشم ئوتدی. یاز جیلب قارلار ئری باشلادی. اوزاقلامی قزلار، ئیگنلکله‌ر تامام قاردان بالانغاچ قالب قارالا باشلادیلار.

منه بر آزدان سابان توبی جیلدی. مینی سابان توبی کونی، ئیرتوك اویاتب قولما یانچق ده‌ره‌جه‌سنده‌ن آزغنا ئونکه‌ن کچکینه بر قابچق تۆتدردیلار.

مین شول قابچقنی توتب، آول بوینچا کیتدم.

آول خه‌لقی، تگلی ده ئیرته توروچان بولسادا، بوگون سابان توبی به‌یره‌می کونی بولغانلغا بیگه‌ره‌ك ده ئیرته تورغانلار وه هه‌ر ئوبده هه‌ر کمده کوله‌چ یوز، تاتلی سوز ئیدی.

مین قایسی‌غنا ئوبگه کرسه‌م ده، مینم به‌تیم تالغان مولا بالاسی ئیکه‌نمنی بلگه‌نگه، مینگا باشقا مالابلارغا بیرگه‌ن کبی کانفیت. ... ئیکی برونلك کنه بیرمیچه - هه‌ر یورت ئییه‌سی ده بویاغان کوکه‌ی بیره‌له‌ر ئیدی.

شونلقدان مینم قابچقم، بویاغان گوکه‌یله‌ر بله‌ن بیك تیز تولب ئوبگه‌ده قایتب کردم. باشقا مالابلار هامان یورب قالدیلار شیکلی.

ئه‌تی بله‌ن ئه‌نی ده مینم قابچقنڭ بولای تیز تولووننا عه‌جه‌بلنب ... شادلاندیلاردا.

اول گوننى چەى ئچلمنى يرقەنى، آنسن بلەيم، قابچقنى ئەنىگە بيردم‌دە ئوزم، قولنما بر نيچە كوكەى‌توتب، اورامغا چقب چابدم.

مين اورامغا چققاندا، قزباش كوتەرلگەن، بوتن آول نورلانغان، آول يگتلەرى، آول قزلارى، آق اويقلارن موكمين قەدەر شومارتب كييب، چاباتا كيندرەلەرن‌دە بيك ترتشب ماتورلاب بەيلەب اورامغا چققانلار ئيدى.

بر يافدان سابان توبى باشلغىدا، قولننا بر تاباق باشننا چوپرەك تاققان ئەلەم‌توتب ئوى سابن باولق، ميسا گبى نەرسەجيب بورى ئيدى. بز بالان آياقلى مالايلار ئيسە، آنك آرتندان بردە قالميچا يوگرەب ئيدك.

چوپرەكلەر، ياولقلار جيبلب، تەمام بولغاچ بوتن آول خالقى، خاتنى - بزى، بالاسى - چاغاسى بولنلققا توشدبلەر. كورەشلەر، اوزنشولار باشلاندى.

بولنلقدا يوك، يوك بلەن توزغان چيكلەوك، كون - باغش وقزل بيللى آق پرەنكلەر حسابسز ئيدى.

بولار آراسندا يگتلەر طەرەفندان قزلارغا بيرلرگە ئيك مووافيغى بيلگلى قزل بيللى آق پرەننك ئيدى. چونكى اول پرەننك حاقندا بر آول يرووىدا بار، بولاى:

بولنلققا بوركت كيلگەن،
قورقنتادر قازلارنى،
قزل بيلى آق پرەننك
قزقندرا قزلارنى،

آنلاردە چابشدى، مالايلاردا يوگرشدى، بالقلاردا آلندى، شولاى ئيتب سابان توبىدا بتدى.

ئيسەمدە يوق ئيندى - بو سابان توبى نيچە كون بولغاندر، مين مە كە نيرگەنە يازدم. بەلكى اول ٣ — ٤ كون بولسادا، ميكا برگنە

شونی دا ئەیترگە کیرەك: مین بو جەینی ئونکەن جەی کبی بوگنوب، اوبناب ئوتکەرە آلمادم، چونکی شوشی بازغا چقار آلدندان غنا مەعدی آبزینك بر ئیر بالاسی دونیاغا کیلگەنگە، مین ئەنی ئشدە چاغندا هەر وافت شول بالانی بوواتب، تیربەتب اوتنرا ئیدم.

منه تاغی اوراق وافنیدا جیندی، ئونکەن جەی بوتن آول خالقی ئشدە بولغاندا اورام بوبی چاوب بورگەن مین برمالاینی بو بل، صەدربنی (اول بالا صەدرددین ئبسملی ئیدی) تارتب بورر گە اورافقادا آلب چقدیلار.

شونلقدان بو جەیم اوبنیسی کیلگەن بالالار ئوچن زورەزاب بولغان نەرسە ـ ئش بلەن ئوتدی.

بو بالا توغاچ ئەتینك مینی سویوی ئەووەلگچە بوتن قالسادا، ئەنی میکا ئش قوشارغا کیرەك بولماسا سوزدە دشمەس بولدی. شولای ئیتب مین ئیز ئولشمە توبکەن آزغنا مەحەببەتدەن دە قوری قالدم.

جینمەسە تاغی تگی آفساق قزدا: «ئوز ئنم! جان ئنم!» دیب صەدرینی یوری، مینی کەبفسزلندرر ئوچن سویگەن بولا ئیدی.

٧

کوز جیندی ـ هادەتدەگی بەرەنگی خزمەتمنی ئیتکەچ، مینی بو بولی (قزلار بلەن برگە آبسنایغا توگل) مەدرەسەگە بیردیلەر.

مین مەدرەسەدە هەفتیەك ئیچندەگن وەسورەسن بیك تیز بلگەچ: بەدەوام، کیسەك باشلارغا کردم ـ ئوزمنك هاباغمنی تیز بلب. میکا کوب وافت تیك توررغا توغری کیلگەنگە میکا ئویرەترگە تورمەدەنی نادانترافی بالالارنیدا بیرە باشلادیلار.

شول بالالار آراسندا آوانبزنك بر بای بالاسیدا بولب، اول مینی خەلفەسی کبك ئیتب جەبگە، وەئچنە بورای بارماسی سالغان بەلشی

بر یاقدان مېن ساباغمنی یاخشی بلسەم، ئیکنچی یاقدان آز بولسادا یورت خزمەتلەرنەدە یاری باشلادم:

ئېرتە بلەن منب مورجا آچو، آندان سوڭ مورجا یابو، مېچکە یاقار ئوچون سالام کولنەلەر بەیلەو، صیبرنی کنوگەچقارو، گیچون قارشی آلو کبی ئشلەر هەممەسی مېنم قولدان گیلەلەر ئیدی.

قای واقت جەی گونی ئەتنی بلەن ئەتنە بازارنا بارا ئیدك. اول ئوزنڭ خزمەتلەری بلەن بازار آراسندا یورگەندە مېن آتنی توتب تورا ئیدم. آولنبزنڭ موللاسی فەتحیرەحمان حەزرەت، بلمەیم، بر زامان ئەتینڭ هەریگی یا دوستی بولغانمی، نیدەندر مېگا آتنا سابن ٥ تین آقچا بیرە ئیدی، مېن بو آقچاغا ئەتنە بازارندا آق کومەچ ساتب آلب ئویگە قایتقاندا یول بویی آشاب قایتا ئیدم. ئەتی مەرحوم، آربانڭ آرتندا کومەچ آشاب اوترغاندا مېگا گیسەکدەن ئەبلەنب قاراب، «کومەچکنی ئەنیڭگەدە قالدر!» دیب قویا ئیدی. مېن دە، بیلگنلی، «بارار» دیە تورغان ئیدم. لاکین اول کومەچ آولغا قایتب جیتکەنچە واق، واقتنا قایتالاسامدا، ئەنیگە قالا ئیدیمی یوقمی، آنسن خاترلەمیم.

بو قرلای آولی مینم، دونیاغا ئیك ئلك کوزم آچلغان اورنم بولغانلغا، آنداقی خاتیرەلەردە ازاغنراق توقتارغا توغری کیلدی. شونڭ ئوچون حاضر آنداقی ئوزگەرش وە ئیسدە قالغان ئشلەرنی بر نیچە جوملە بلەن گنە یازامدا قرلایدان چقب کیتەم.

ساجیدە آپای، چاخوتکە بلەن بیك ازاق آورب، هەتتا موریچاق ئەلانغا بارغاندا آنی ئەتی ئوزنڭ آرقاسنا کوتەرب یوری تورغانچ نیهایەت ئولدی. ئەتینی دە گیچ بلەن ئەلله قایسی آولدان قایتب آت تووارقان چاقدا کیسەکدەن کیلگەن بر آورو ئلەکدردی. آنڭ شوندوق آگیمیزدا ئە بر آباغی آقسادی، بو آورو حاقندا: «آت جنی سوقدی»

«يولدز آتـدى» دەگەن كبى تۈرلۈك ھۆكۈملەر يۈرگۈزدىلەر. ئەتنى بۇ آوروۋ سەبەبلى ئىشدەن قالمادى، تېك بر آيافى ىغنا چاپانلاپ يۈرۈۋچەن بولب قالدى.

بر واقت كۆز كۆزنى تۈبلەدەن سوك، ئەتنى بلەن ئەنى اندردا ئىدى، مېن چاى تەرەزە تۈبندە «رىسالەئى - ھەمزە» اوقوب اولترائىدم، بزنىك قابقاغا بر آربالى كشى كېلىب توقتـادى. بو كشى آتىن قويوب ئۆيگە كردى، دە مېنكا قاراب: «ئەتنى - ئەنىنىك قـايدا؟» ديـدى. مېن: «اندردا» ديدم، بو كشى: «بار چاقرب قايت» ديدى. مېن تېزگىنە اندرغا يۈگۈرب بارب، «ئۆيگە ئەال نيندى بر كشى كېلـگەن، سزنى چاقرا» ديگەچ، آلار، ھەزر قايترغا بولدلار.

بر آزدان ئىشكدەن ئەتنى بلەن ئەنى كېلىب كردلەر؛ مۇسافير بلەن كۆرشدىلەر.

چەي قويلدى. بو بولى قوناق بولسادا چەي يـاننا. نېدەندر، مېنىدە اوترتدلار وەعادەتكە خىلاف اولاراق، مېنم آلدما بر شاتاق شېكەردە قويدلار.

ئەتينك «نى خزمەت بلەن كېلـدگز؟» ديـگەن سوزنە قـارشى، مۇسافير: «منە بو بالانى آلرغا كېلدم» - ديدى.

بو سوزدەن ئەتنى بېك ھەجەبكە قالب، «نېچۈك اول؟ نېك سېن آلرغا كېلدك؟» - ديب سوئاللەر بېرە باشلاغاچ، مۇسافير بو رەوشچە سوزگە باشلادى:

«مېن قوشلاوچ كشىمىن. بو بالا آولىمىزنىك ئىمامىنىك بالاسى. بز آنى نېچە يللاردان بېرلى يوغالتب، قايدا ئىكەنلىگىندەن بى خەبەر ئىدك؛ منە ھەزر تابدق. اول سزدە ئىكەن. چابق قالامىدا. آنىك آتاسى بلەن بر توغان آپاسن آلغان جىرنەسى بار. منە شول جىرنەسى قاينىسىنىك بولاى قارا كشىلەر قولندا يۈرۈوىن ئىشتب آنى چابقانىز قاتىنا چاقرمانچى بولا، منە مېن دو يل آنىك چابقدا قوشووى. بو بنچا، بو بالانى ئۆزلەرگە چقدم، منە ھەزر آلب كېلدم» - ديدى.

مۇسافىرنىڭ بۇ سۆزلەرىنە ئەتىنىڭ، ئەنىنىڭ بىك كەيفلەرى
كيتدى:

بارار منە. بز ئىككەنىڭ يۇتۇنى ئەلانچە قەدەر قيبات وافتدا آنى
٣ - ٤ يل آشانىب تۇربىق‌دا، خەزر ئىشكە بارار وافتى جيتكەچ، مېڭا
بيرىب جيبەرىك ئىمىش. يوق، بولماس. ئەگەر اول قەرندەشى بولسا،
نىك آنى ئىلگىرەك كورمەگەن؟» كبى سوزلەر بلەن بىك نق نارتشدىلار.

آرا - نىرە ئەنىدە: «يوق. بزدە كشىنگە بيرە تۇرغان بالا يوق‌ا»
ديب تويغالى ئىدى.

مۇسافىر بەرردىن آيزى: «يوق. سز نى ئىيىش پراوا كشى
بالاسى تۇتىب تۇررغا، مېن خەزر ئورەدنىكىكە ئەيتەم، ئەلى بز آنى
تابا آلمى يۇرمەك، اول سزدە ئىكەن، مېن سزنى پادموود جيبەررمن»
ديب، اول خالقنى ئورقانرغا جينەرلك ئىيتدرب سويلەگەچ، بيچارا
ئەنى، ئەنى يۇمشاردىلار. بر آزدان مينم تانو تۇرماقان ئەنىيىم:«بە
آتاسى، بيرىيك ئىيدى، آخرى، كشى بالاسى بزگە بولماس، آللا
سافلاسى، ئەللە نيلەر كوررىز» ديب، ئوكنرب يلابدا جيبەردى.
اوزاقلامى جيل باسلغاندان سوڭدا بر آز دولقنلانىب تۇرغان ديگز
كبى، آفتق وەيۇمشاق نارتشو بلەن گنە نارتشقاچ ئەنى دەراضى ولدى

ئىسكى - مۇسقى بيشمەتلەرمنى، تيىشك كيىز ئاتالارمنى كيدرب،
كوبدە ئونمى مينى آرباغا چغارب اوترتدىلار. آخيردە ئەنى:«اونىما
بزنى، اونتما! بزنى اونتساڭ، نەموع كيسەوى بولرماڭ» ديب آقر
سوزن قچقردى‌دا بز آولدان چغب كيتدك.

مينم كيتو مەسئەلەم يوتنلەى بارنى سەعەت ديبرلك آز واقتدا حەل
ئيتلگەنگە، آولداغى ئيبدەشلەر وەتانش بلشلەر بلەن كورنشە آلمادم.
آلار بلمى قالدىلار.

بز يولغا چققاچ كوبدە ئونمى كيچ بولب، قارانغى توشە باشلادى. يولدا
ئوچيلى آولنا بابابلارغا توشدك. آندا چەى ئچدك. بو ئاقبلەنك

هەممەسىن مىن گورگەندەگىچە بىرگە تۇرالار، بارى ھاجىدە آپاى غىنا گيبەوگە كىنكەن ئىدى. چەي ئىچكەچ، ئۇلار نىندى «بوغارى آتى» «توبەن آتى» «اورتا آتى» آوللارن ئۇتىب تۇن اورتالارندا ئۆزمنك توفان آولم توھلاوچقا بارب كردك.

بولدا كىلە - كىلە مىن آرباداشافتى واتىلغان بولرغا كىبرەك بەدرى آبزىنك ئۆيىنە كرگەچدە ئرت بوقلادم.

ئىرتە بلەن تورغاچ، ئۆزمنى بر قارا ئۆى ئىچندە كوردم. بو ئۆينك ئىچندە تاباق - ساوت، قاشق، چومچ، قامت، ئشلەبە كبى نەرسەلەرگنە بولب جيهاز فلان كبى نەرسەلەر بردە يوق ئىدى.

چاى ئىچدك بەدرى آبزىنك عائىشە ئىسملى زور گەودەلى، گوك كوزلى آچق قنا يوزلى برخاتننى، كەمالدىن ئىسملى ١٤-١٥ يەشلك بر اوغلى وە كاشىفە ئىسملى ١٢ يەشلەرندە بر قزى وەنەعيمە ئىسملى بز ئىمچەك بالاسى بار ئىدى.

چەيدەن سوڭ بو ئۆيدەن چقب، آكار قارشىراق سالىنغان آق ئۆيگە كردك. بو ئىندى مىن قونغان قارا - ئۆيگە اوخشامى. اسئىنالارى ساب - سارى تاراندان، جيهازلارى وەبازو ئۆسكەللەرى آول كشىنسى ئۆچن موكەممەل ديبرلك ئىدى.

بەدرى آبزىنك آنبارلارى تولى ئىت، بارما، بوداى، آرىشلارنى كورگەچ، مىن آنك بو آولنك ئىك باى كشىلەرندەن برسى ئىكەنلنە ھوكم ئىتدم.

تاغى كەمالدىن مىكا كوز جىنو - سەبەبلى، بەمى كىنكەن بولىسادا اومارتا اوىساللارى بلەن تولغان شاقنى زور باقچالارن كورسەتب يوردى.

مىن ئىندى بر كرگەچ بو آق ئۆيدەن چقماس بولدم وە شوندا تورادا باشلادم.

كېچىلەپ كىتابلار آختارغاندا قولۇمغا «فەرا كېچەل-جۇلەما» كىتابى تۇشۇپ، شۇنى اوقۇرغا تۇتۇندۇم. آنتقىداغى ھېيكايەلەرنى بىلەك يارانپ اوقۇيم وە آگلارغا تىرىشام، مېنى قىزلايدا چاندا تېك عەزىزە وەتۇپ باتىل عاجىز يىغىلەرگەنە اوقۇغانغا، بۇ كىتابداغى اۇيات سۆزلەرگە عەجەبلەنەم، كىتابدا شۇندى سۆزلەردە بولا مىكەنتى؟ دىپ ئۆز ئۆزۈمگە سوئال بىرەتىدىم.

قاي چاندا مېنى شول فەراكېچەل - جۇلەما تەئثىرى بىلەن، عائىشە آپسەتاينىڭ كۈز يوممان جىبرۇنە قارا ئۆيگە بارىپ، آنىڭ بىلەن قىچقىرىشا ئىدىم، اول ئېرلەرنى مسقللى ئىدى، مېنى دە ئۆز نەۋبەتىمدە خاتىنلاردان كۆلە ئىدىم.

قايا بارسامدا مېنى موللا بالامنى دىپ خالق باشقا مالايلاردان آيرغانغا ھەتتا جىيىنلاردا يەشمەش قىزلارىم بىلەن تاق-قار اويناۋدا مىڭا عەيب بولغانغا مېنى ئۆزىمدە ئۆزىمنى ھەر واقت موللا بالاسىچا تۇتارغا واوقىغان كىتابلارم بىلەن عەمەل ئېتەرگە تىرىشا ئىدىم.

بر زامان بەدرى آبزىلارغا كېلگەچ، مېنىم بىلەن كۆرىشىرگە صېيدىق ئىسملى آولىيزنىڭ شاقنى صاللقلى كىشىسى كېلدى، ئۆزى ئىسرك ئىدى. مىڭا كېلىپ سەلام بىردى، سەلامنى قايتارمادم، قولىن سوزدى. قولىن آلمادم. سەبەبىن سورادىلار. مېنى شول واقت بەدەۋامنىڭ:

ئىسرككە سەلام بىرمە.

اول بىرسە ھەم سىن آلما...

دىگەن بەيىنى يادىمدا ساللدم. مۇڭا بوتىن بەدرى آبزى مە ئېلەسى عەجەبلەنودەن باشقا مېنىم بو دىندارلىقم آولغادا جەيلدى.

بەدرى آبزى مېنى ئۆيمىنە آلىپ قايتقاچدا ئۆزى بر ئىش بىلەن قازانغا كېتدى. اول آندا بر آي نەدەر تورغان مۇددەتدە مېنى دە بوش ياتمادم، كەماللدىن بىلەن برگە، آولىيزنىڭ مەدرەسە شكلىدە بر نەرسەگە بارىپ، ساباق اوقىدم، كۆپ واقت قونىپ اوقرەادا توشرى كېلە ئىدى. عەزرەئىلنى آخرى بىلەك «قسپ» اوقىدا تورغان وەكشەنى

«عیلم» ئینه تۇرغان کشی بولغان بولۇغا کېرەك، شول آز وافت ئۈچندەدە مېن آنىڭ كۈن سايىن ئەللى نىچچەمەر بالانىڭ ئىت ئورنىدا قىناغانىن كورۈب قالتىراپ تۇرغانىم بار. قاچاندا بولسا بر وافت بو ھەزرەت تاياغىنىڭ مېڭادا ئەگو ئىھتىمالى مېنى قورقىتقانىغا وەتاكىدان ھەكرتلەر بىلەن بىرگە قوۋۇلىب ئىبرتە ناماز ئىنا بارو بىك آور بولغانىغا، ئۈچمدەن: «آي بەدرى آبزى قايتسا، تىز زىرەك جايقا كېتەر ئىدىم» دىب كۈتە ئىدىم.

بر زامان بەدرى آبزى قايتدى، مېڭا ياڭا بورك، ياڭا كىيىز قانا، ياڭا بىشمەت آلىب قايتقان. مېن بو ياڭالارنى بىك زور قوۋانچلار بىلەن كىيدىم‌دە ئۆزمنىڭ ئىسكى كىيىملەرمدەن بورنگمنى، «ھر وافت قايتىب قارارمىن» دىب ئوچراغا بەشرب ساقلاب قويدىم. بو ھەجەب ئىشلەرمدەن برسى بولدى.

شوندان سوڭ قىشلاوچىدا بر نىچە كۈن گىنە تۇردق‌دا، بەدرى آبزى بىلەن جايىقا تابا يونەلىب چقىب كېتدك. بر تەولك قەدەرلى بارغاچ قازانىغا كېلىب كرب، (بچەن بازارى تىرەسى بولرغا كېرەك) بر اورنغا توقتادق. شول وافت بزنىڭ يانغا كوزلەرى بەھەرگەن، قوللارى جەبلگەن، ساقالى آغارىب بتە يازغان بر كشى يۈگرب كېلدى. بو مېنم يانىما كېلگەچ دە: «ئەلى صىن تىرى‌منى؟! آناڭ ئەلى كېچەگنە سېنى تۈشندە كورگەن ئىدى، ئەيدە ئۆيگە آلىب باريم، چەي ئىچەرسڭ، بزدە قونارسڭ» دىب مېنى آلىب كېتدى.

ئۆيگە بارىب كردم. آندا ئەنى قارشى آلدى. بىچارا ساقىنىب ئىكەن، اول‌دا يغلادى. مېنم ئۈچن ھەزر چەي قويدى. ئەتى خەرچەونەدەن پىلمەن آلىب چىقدى؛ صىلادى. مېندەن توكار قەدەر نىلەر كورگەنمنى سورادىلار، مېن‌دە اوتناغان قەدەرسن سويلەدم، بو آتا ـ آنامنىڭ مېن آيرىلىب تۇرغان آرادا، ئەتىنىڭ ساقالى آغارووى وەئەلدە ياڭا بىسنەدە بولىب، ھەزر ئىسكى بىسنەگە كوچولەرندەن بوتەن ئۆزگەرش كورنمى ئىدى.

اول كيچنى شوندا قوندم. ئيرتەسىگى چەيني ئىچكەچ ئەلى مېنى ئۆلگەنگە اوتۇرتۇب يوروندردى. ياشىنى كەلەپوش، ھەم قىش كۆنى باراچاق مېنم ئۆزۈم ھەققىدە ئۈچۈن كيرەكلى بولغان بىر تيرى چالبار كيدردى.

اول مېنى نومېرگە بەدرى آبزى بانىنا اوزى اتقاندا، تاغى ساقىنمالق ئىيتىب تەسبىحلەر ۋەمەربەم آنالار بيرمەكچى بولسادا، مېن: «كيرەكمى، بىرمىدە كيرەكمى، مېن باي جيرگە بارام» - دېب نىدەنلەر قەبول ئىتمەدم.

بز تۇرغان نومېر بىلەك ناچاردا، بىلەك ياشىدا توگلى اورتاچاغنا بر نومېر ئىدى. چايقىدان مېنى آلىغا كيلوچى، آلتى - بيش ساپى دىگەن كىشى ئەلى قازانغا كىلىب چيقمەگەن ئىكەن. ھول سەبەبلى بەدرى آبزى بىلەن بز بر ئىككى آيتنا قەدەر ھول كىشىنى كۈتۈب ياتدق. نىھايەت، بزنىڭ كۈزكەن آلتى - بيش - ساپىدىز كىلىب بز تۇرغان نومېر كورشىسىنە تۈشدى.

اول كىلىب بر نيچە كون تۇرغاچ، بەدرى آبزى مېنى آنىڭ نومېرىنە كۆچۈردى‌دە، ئۆزى مېڭا آلتى دانە ئىككىشەر تيىنلىك ١٢ تىين اقچا بيرىب، آولغا قايتىب كىتدى. مېن بەدرى آبزى بىلەن تاقى بر نىچە كۈن تۇرۇۋىن ئۆتمىسەمدە، آندان بىردە آيرىلىش كىلمەسەدە، اول مېنى تۈرلى سوزلەر بىلەن يوۋاندى، يوۋاندى دا كيتىب باردى.

اول كىتكەچ مېن آلتى - بيش - ساپى وەخاتىنى باشىندا قالدم. بو شەھەردەن كىلگەن كىشىنىڭ كيىملەرى وەسۆزلەشۈوى مېڭا يات تويىلاتىدى: اولسوز آرالىندا «مېن ئۆلكەن كىشى» دېب اچىندرسا، مېن بو «ئۆلكەن» دىگەن سوزنى ھيچ آڭلى آلمى ئىدم. آلتى - بيش - ساپىنىڭ ئۆيىندە. يامانى وەجىبكى قامالى تۆلكى تون بولغانغا، «ئۆلكەن» كىشى دېب ئەللە شوندى تون كيگەن كىشىگە ئەيتەلەرمى؟ دېبدە اويلى ئىدم. سوڭندان چايقىغا كىلگەچ كىنە «ئۆلكەن» اوزى دىگەن سوز ئىكەنىن بىلدم.

بەدری آبزبدان قالغان اون ئبکی تینگە تۆزلی بالنی. «ژۆبلا» مەم کۆن باغش اۆزلمغی آلب آشادم.

بر نبچە کۆن تۆرغاچ، جابقفا یونەلدك.

مبنی چبتالی چانانك، ئۆمنن قابلاب، آلتی - بیش مابی‌نك خانتنی آلدمنا اوترتدنلاردا، مبچ بر یاقدان مولش آلرغا بیرمەدنلەر. تبك بر بر آولغا چەی ئچەرگە تۆشکەچ کنە ئبرکنگە چغارالار ئبدی. مین نی فەدەرلی: «جەبەو بارام، تشدا، ئبرکندە بارام» ـ دیب مۆذرلەنسەمدە، «تۆگارمك؛ جبزنەك تۆگدرماـقاقوشدی» - دیب مینی چغارمبلار ئبدی.

جیزنی، بو آلتی - بیش مابی‌فا قازاندان ئەلله نبندی بر باخشی چانا آلب قایترفا قوشقان ئبکەن، شول چانا بزنك ارتقا تاغلغان مەم بزنك آلدان بارا تۆرغان زافی تۆرلی تۆران یۆكلەر تۆیەگەن جایق کشنلەری بولغانلغا بز «آبوز» (آور یۆك) یۆرووی بلەن باردق. شول مەبەبلی بابی چانا زبندانندا مك ئۆران مەزابلار ئچندەتەمام اون مبگز کۆن بولدی، دیگەندە کیچکە تابا جابقفا بارب گردك.

جابقدا ئبك ئلك مابی آبزبنك ئۆیمنە تۆشدك «مۆندا چەی ئچبك‌دە جبزنەگلەرگە کیچکە ئبلەربز» دیدلەر. گیچکە تابا ئبکندی. آخشام آرامندا، مابی آبزینك جبنەگندە جبزنبلەرگە کیتدم. بولدا، بەشل چاپان بۆرکەنگەن بر بەش‌گنە خانی اۆچرادی، آلتی - بیش مابی: «بو آپایك، گورش» دیگەچ آپا بلەن کورشدم.

جبزنیلەرنك ئۆیی بر اون مازبی‌گنە بولر براقلقدا ئبکەن، قابقادان کرب، بییك باسقچلاردان منب ئۆینك ئبکنچی قاتنا کردم.

ع. توقای.

كوچمه اوقو كيتابى (پادۋيژنايا خريستاماتييه).

«بالالار كوڭلى»

٥ جيلده. هاليمجان هەرەف طەرەفدان تۈزۈلگەن.

٣نچى جيلدىنه كرگەن ئەثەرلەر:

١) شورەلى . . . . ئ. توقاى

شورەلى . . . . ع. رەحيم

٢) قاناتلى تاى . . . . ش. ئەحمەديىف

٣) ئەحمەد باتر . . . . ع. عەزيز

اورماندا . . . .

٤) زور سوغش . . . . ذ. آگىيف

آلار حەزرلەنەلەر . . . .

٥) كالوش . . . . ع. ئيسحاقو

چيرلى چمش . . . . ع. رەحيم

٦) ئۈرەك . . . . ع. حاريث

سوقباى . . . . ز. ئيسەنبەت

٧) نەجيب . . . . ذ. ئەمير خان

٨) | ئيسمده قالغانلار . . . . ع. توقاى
٩) |

١٠) طەبيعەت مۈڭلارى . . . . شيعرلار

Р. В. Ц. Казань. Тираж 20000 Экз.